

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2025.2.10>

LIETUVOS ŽYDŲ POŽIŪRIS Į LITVAKŲ KULTŪROS AKTUALIZAVIMĄ ŠIANDIENINĖJE LIETUVOJE

Akvilė Girdenytė

SANTRAUKA. Straipsnyje tiriamas žydų kultūros plėtros šiandieninėje Lietuvoje fenomenas, akcentuojant vietos žydų požiūrį į vyraujančius reiškinius ir lygia greta kreipiant dėmesį į litvakų kultūros pristatymo raidą 1990–2024 metais. Siekiama nustatyti Lietuvai apskritai būdingus žydų kultūros aktualizavimo aspektus regioniniame kontekste ir vietines specifikas, išskirti šalyje veikiančius pagrindinius jos sklaidos centrus, identifikuoti litvakiško turinio kūrėjų ir vartotojų grupes, jų motyvus bei visuomenei pasiekiamiausius kultūros pažinimo kanalus.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos žydai, litvakai, kultūra, virtualus žydiškumas

Attitude of Lithuanian Jews towards Actualisation of Litvak Culture in Contemporary Lithuania

SUMMARY. The article examines the phenomenon of Jewish culture development in contemporary Lithuania, by focusing on the local Jewish perspective on the prevailing developments and drawing attention to the evolution of Litvak cultural representation from 1990 to 2024. The aim is to distinguish regionally universal and locally specific features of the actualisation of Jewish culture in Lithuania, as well as the main centres of cultural dissemination in the country, to identify the groups of creators and consumers of Litvak-related content, their motivation(s), and the most accessible channels of cultural engagement for society.

KEYWORDS: Lithuanian Jews, Litvaks, culture, virtual Jewishness.

Įvadas

Per 35-erius nepriklausomybės metus Lietuvos kultūriniame lauke išryškėjo savotiškas žydų – litvakų kultūros atgimimas: steigiami muziejai, organizuojamos teminės parodos ir renginiai, ši tema integruojama į turizmo maršrutus ar meno sritis. Vis dėlto tiek pati žydų kultūra ir jos produktai, tiek plataus masto visuomenės susidomėjimas jais atsidūrė gana unikaloje situacijoje – Holokaustas, kurio metu sunaikinta apie 95 proc. šalyje gyvenusios bendruomenės, ir vėliau kilusios migracijos bangos esmingai keitė šios etninės grupės demografinę situaciją. Remiantis 2021 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyvena vos daugiau kaip 2 000 žydais save identifikuojančių žmonių¹, ku-

1 *Tautinės mažumos Lietuvoje*, Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, [interaktyvus], in: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautiniu-mazumu-kulturos-centrai-ir-tautines-bendrijos/statistika/> [2025-02-20].

rių dalis neturi sąsajų su iki Holokausto čia gyvenusiais žydais – šie rodikliai suponuoja, kad šiandieninė žydų kultūros plėtra išeina iš pačios bendruomenės rėmų. Susiklosčiusi padėtis skatina kompleksiskai pažvelgti į įvairius žydų kultūros sklaidos šiandieninėje Lietuvoje šaltinius ir jos bruožus, esminį fokusą perkeltiant į pačios bendruomenės atstovų patirtis ir vertinimus, tampančius pagrindiniu šio tyrimo **objektu**.

Šio straipsnio **tikslas** – išanalizuoti litvakų kultūros plėtros šiuolaikinėje Lietuvoje fenomeną ir išsiaiškinti, kaip jį vertina Lietuvos žydai. Šiam tikslui pasiekti iškelti keturi **uždaviniai**:

- 1) Pristatyti Lietuvos žydų kultūros reprezentaciją virtualizacijos kontekste;
- 2) Identifikuoti žydų kultūros reprezentacijos specifiškumą Lietuvoje: kas yra žydų *kultūros* kūrėjai ir jos vartotojai?
- 3) Nustatyti ir apžvelgti ryškiausius litvakų kultūros sklaidos ir pristatymo kanalus;
- 4) Atlikus kokybinių interviu analizę, integruotai perteikti Lietuvos žydų požiūrį į litvakų kultūros aktualizavimą.

Tyrimė dominuoja dviejų **metodų** – istorijos disciplinai būdingos kritinės šaltinių analizės ir sociologinio kokybinio interviu metodo – simbiozė. Pastarasis metodas pasirinktas siekiant plačiau ištirti individualų žmonių požiūrį į kultūros aktualizavimą – šiam tikslui pasiekti buvo atlikta 20 pusiau struktūruotų interviu su žydų kilmės žmonėmis. Pagrindiniai atrankos kriterijai – žydų kilmė ir bent dalinis tapatinimasis su šia kultūra, todėl į tyrimą įeina ne tik *halachiniai*² žydai ar abu žydus tėvus turintieji, bet ir žmonės, kurių žydiškos šaknys tolimesnės.

Tyrimė pasitelkta plataus spektro tiek lokali, tiek užsienio **istoriografija**. Vienas iš pirmųjų XX a. pab. – XXI a. pr. išryškėjusios žydų kultūros padėties savitumo analizės atvejų – Italijos žydų kilmės amerikiečių istorikės ir rašytojos Dianos Pinto straipsniuose „A New Jewish identity for post-1989 Europe“³ ir „The Jewish Space in Europe“⁴ skleista žydiškosios erdvės koncepcija, nusakanti XX a. pab. susiformavusią aplinką, kurioje atsiranda įvairių su žydiškumu susijusių socialinių ar kultūrinių produktų⁵. Žydiškoji erdvė tapo vienu iš pagrindinių amerikiečių tyrėjos Ruth Ellen Gruber *virtualaus žydiškumo* sampratos, atskleistos šiandieninės žydų kultūros lauke kanonine tapusioje knygoje *Virtually Jewish: Reinventing Jewish Culture in Europe*⁶, atspirties taškų. Virtualus žydiškumas apibūdina žydų kultūrą iš pašaliečio perspektyvos, kai žydų kultūra ir jos aspektai yra orientuoti į nežydišką visuomenės dalį (dažniausiai tose vietose, kuriose pati žydų bendruomenė sudaro nedidelį gyventojų procentą)⁷. Kaip ir D. Pinto, R. E. Gruber teigia,

2 Pagal Halachą – tradicinę judėjų teisę – žydiškumas paveldimas per motinos liniją.

3 Pinto, D., 1996.

4 Pinto, D., 2006, p. 179–189.

5 Gantner, A. B., Oppenheim, J. K., 2014.

6 Gruber, R. E., 2002.

7 Ibid., p. 11.

kad ši kultūros virtualizacija yra europinio masto universalus fenomenas, turintis nacionalinių savitumų ir šalyse pasireiškiantis skirtingu lygmeniu.

Lietuvos kontekste žydų kultūros virtualizacijos fenomenas užčiuoptas dar pirmajame šio amžiaus dešimtmetyje. Ryškiais pavyzdžiais laikytini istorikės Jurgitos Verbickienės darbai, kaip antai „Išmoktas atminimas: Lietuvos visuomenės požiūris į žydų kultūrą“⁸ bei „Žydiškas Vilnius: kaip jį suprantame? Paveldosauginiai diskursai“⁹, glaustai pristatantys šį reiškinį bei lietuviškąsias jo specifikas. Tema reflektuota ir vėlesniame Giedriaus Jokubauskio straipsnyje „Lietuvos žydų (litvakų) kultūros atgimimas nūdienos Lietuvoje: konstravimas ar dekonstravimas“¹⁰, tačiau šiuo atveju autorius įveiklina sąvoką „naujoji žydų kultūra“. Vis dėlto susiformavusios žydiškosios erdvės ar virtualaus žydiškumo bei jų raiškos apmąstymai vietiniame akademiniam lauke išsiskiria kaip lakoniški ir esmingai neišplėtoti, ypač lyginant su kaimyninių valstybių patirtimi¹¹.

Lietuviškos visuomenės požiūriui į žydų mažumą bei neigiamų nuostatų jos atžvilgiu supratimui pasitelkti filosofo Leonido Donskio svarstymai šia tema¹² bei geografiškai universali lenkų sociologo Zygmunto Baumano esė apie alosemitizmą¹³. Holokausto memorializacijos problemškumui atskleisti remtasi mokslininkės Živilės Gaižutytės-Filipavičienės straipsniu apie kultūrinę atmintį¹⁴, o litvakų dailės ir lietuvių santykiui su ja suprasti pasitelkti dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės tyrimo apie tarpukario žydų dailininkus svarstymai, apimantys platesnes chronologines ribas¹⁵.

Galiausiai, darbe įtraukti ir kitų mokslinių sričių teorijos bei tyrimai, skirti ne tik platesniam kontekstui perteikti, bet ir išsiaiškinti tam tikrų reiškinų akstinus bei priežastis. Žymių litvakų įtaką nacionalinei savivertei bei orumui suvokti remiamasi kolektyviniu socialinės psichologijos tyrimu „Basking in Reflected Glory: Three (Football) Field Studies“¹⁶, o jų panaudojimui kultūrinėje diplomatijoje – prancūzų sociologo Pierre Bourdieu kultūrinio kapitalo koncepcija¹⁷.

Tyrimė nagrinėjami dvejopo pobūdžio šaltiniai. Kertinį vaidmenį atlieka 20 atliktų pusiau strukturuotų kokybinių interviu su Lietuvos žydais (11 vyrų ir 9 moterimis). Plati tyrimo geografija ir kalbintųjų amžiaus spektras (21–78 m.) bei atviras klausimų pobūdis padeda ne tik nustatyti vyraujančią nuomonę apie aptariamus reiškinius, bet ir

8 Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J., 2005.

9 Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J., 2009.

10 Jokubauskis, G., 2013.

11 P.vz.: Zubrzycki, G., 2022; Waligórska, M., 2013.

12 Donskis, L., 2006.

13 Bauman, Z., 1998.

14 Gaižutytė-Filipavičienė, V., 2015.

15 Jankevičiūtė, G., 2010.

16 Cialdini, R. B., et al., 1976.

17 Huang, X., 2019.

išgryninti populiariausius kultūrinius produktus. Siekiant išsiaiškinti, ar aptariamas reiškinys yra vystomas oficialiu valstybiniu lygmeniu, pasitelkti su kultūra, jos politika susiję dokumentai ar žmonių pasisakymai¹⁸.

Žydų kultūros sklaida

Lietuvoje veikia įvairūs žydų kultūros sklaidos centrai: Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė su centru Vilniuje, vietinių etninių ir religinių bendruomenių centrai regionuose, Izraelio ambasada, muziejai, Vilniuje įsikūrusios į žydiškumą orientuotos ugdymo įstaigos, kaip integralios Lietuvos Martyno Mažvydo bibliotekos dalys veikianti Vilniaus viešoji žydų biblioteka bei Judaikos tyrimų centras. Lietuvos kontekste sostinė neginčijamai iškyla kaip šios kultūros epicentras. Tai atrodo natūrali mieste susidariusios padėties išdava – miestas jau nuo XVIII a. garsėja kaip regiono žydų kultūros šerdis, pramintas Šiaurės ar Lietuvos Jeruzale, o ir šiandien čia matoma didžiausia šalyje gyvenančių žydų ir jų kultūros sklaidos vietų koncentracija. Nors pateikėjai įvertina ir mažesnėse vietovėse vystomus projektus bei miestuose veikiančias bendruomenių ar savivaldybių iniciatyvas, empirinis tyrimas atskleidžia informacijos sklaidos trikdžius: iš Klaipėdos į Vilnių atvykusios informantės patirtas kultūrinis šokas dėl čia matomos iniciatyvų gausos ar panašios kitų pateikėjų patirtys rodo šios temos geografinį ribotumą.

Beveik pusė pateikėjų išskiria pastarąjį dešimtmetį kaip reprezentacijos suintensyvėjimo riboženklių, kiti įžvelgia ganėtinai tolygų pagausėjimą konkrečiomis progomis, dažnai susijusiomis su jubiliejinėmis sukaktimis. Šis kiekybinis šuolis siejamas su: 1) tolygia valstybės ir jos gyventojų pilietiškumo branda, 2) bendru kultūros pristatymo tobulėjimu, 3) kartų kaita, 4) bendruomenių veikla ir jų struktūriniais pokyčiais. Dalis įžvelgia tam tikrus specifinius lūžinius momentus – dominuoja reikšmingų institucijų ar fondų steigimas ir kultūriniai projektai, tačiau interviu metu nuskamba ir papildomas veiksnys – skandalinga visuomenės veikėjos Rūtos Vanagaitės knyga „Mūsiškiai“ (2016 m.), demaskuojanti vietos gyventojų dalyvavimą persekiojant žydus Holokausto metu. Nepaisant gana kritiško turinio vertinimo, pateikėjai knygą apibūdina kaip tam tikrą sąmonės „perversmą“ ar „lūžį“. Nors apie „Mūsiškius“ kaip postūmį užsiminė tik du informantai, panaši kaimyninės Lenkijos patirtis¹⁹ skatina apsvarstyti galimą jos įtaką kultūros sektoriui: „Mūsiškiai“, išviešindami lietuvių dalyvavimo Holokauste temą, suveikė kaip „naratyvinis šokas“²⁰ bei tarptautinio dialogo katalizatorius, turėjęs įtaką laisvesniam žydų kultūros rodymui ir sustiprėjusiam kitų norui ją pažinti.

18 Pvz.: Lietuvos Respublikos Seimas, I (rudens) sesijos rytinio posėdžio nr. 3 stenograma, Lietuvos Respublikos Seimas, 2024-11-21, [interaktyvus], in <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ad0935a0a81b11efaa6a4c601761171?jfwid=-h6ypr7itp>

19 G. Zubrzycki Jan Tomasz Gross knygą „Kaimynai“ (lenkiškai – „Sąsiedzi“) apie 1941 m. pogromą Jedwabne tiesiogiai sieja su žydų kultūros atgimimu Lenkijoje. Zubrzycki, G., 2022, p. 8.

20 Zubrzycki, G., 2022, p. 6.

Nors su pristatytais centrais susipažinę pateikėjai daugiausia jų veiklą vertina teigiamai, kyla mintis, kad, siekiant plačiau pažinti ir suprasti žydų kultūrą, esamų pavienių institucijų ir jų kuriamų iniciatyvų nėra pakankama. Tai atkreipia dėmesį į platesnę problemą – iš už istoriškai tarptautinį žinomumą turėjusių vietų ribų išeinančio sisteminio kultūros pristatymo, neapsiribojančio pavienių centrų ar asmenų veikla, stoką, glaudžiai susijusią su mažumų istorijų pristatymo trūkumu edukacinėje sistemoje ir viešojoje erdvėje.

Nežydai kaip žydiško turinio vartotojai ir kūrėjai

D. Pinto žydiškosios erdvės ir R. E. Gruber kultūros virtualizacijos teorijos akcentuoja, kad nūdienė žydų kultūra nėra apribota bendruomenės, ji tampa visuotiniu susidomėjimo objektu²¹. D. Pinto pabrėžia, kad žydiškosios erdvės konceptui gyvuoti pati šios etninės grupės bendruomenė nėra būtina – priešingai, mąstytoja ją sieja su ikiholokaustinės vietos bendruomenės dydžiu ir teigia, kad šios terpės dydis yra atvirkščiai proporcingas išlikusios bendruomenės mastui²². Tad šiandieninės žydų kultūros plėtros kontekste tiek jos vartotojų, tiek kūrėjų gretas papildoma ar persveria ne žydų kilmės asmenys.

Daugumos pateikėjų nuomone, kultūros ir meno pažinimas tampa daugiavfunkciniu įrankiu, „tiesiančiu tiltus“ (V9_1983)²³ tarp tautų, ir yra įvardijamas kaip pagrindinis ginklas prieš antisemitizmą ar stereotipus. Šių problemų transformacijas lokaliame kontekste permąstęs filosofas Leonidas Donskis teigia, kad paraleli dviejų kultūrų – lietuviškosios ir žydiškosios – egzistencija, neužmezgant gilesnio tarpusavio kontakto, kartu su kultūrolingvistiniu lietuvių nacionalizmu, suformavo supratimo prarają, pasireiškiančią mentaline skirtimi tarp skirtingų kalbinių šalies kultūrų²⁴. Bendruomenės uždumas, ilgamečiai stereotipai, lietuvių etnonacionalistinė pasaulėžiūra lemia, kad žydai nėra suvokiami kaip integrali Lietuvos kultūros ir istorijos dalis. Informantų nuomone, žydų kultūros sklaida yra vienas pagrindinių įrankių siekiant sumažinti šią atskirtį, nes „per kultūrą ir, ir pažįsti, susipažįsti, įžvelgi“ (M6_1975), o tai griauja realybę iškreipiančius įsivaizdavimus ir parodo, kad „žydai, kuriuos mes kartais taip stereotipiškai matome, buvo normalūs žmonės“ (M7_1982).

Išryškėja penkios pagrindinės Lietuvos žydų kultūros vartotojų grupės: 1) patys žydai; 2) savo šaknis geriau pažinti siekiantys žydų kilmės asmenys; 3) su žydiškumu ar Izraeliu susijusieji; 4) specifiškai žydų istorija ir kultūra besidomintieji; 5) į bendrą kultūrinį šalies gyvenimą įsitraukę žmonės. Tokia situacija neduoda siekiamų rezultatų,

21 Pinto, D., 2006, p. 180; Gruber, R. E., 2002, p. 11.

22 Pinto, D., 1996, p. 7.

23 Čia ir toliau interviu citatos pateikiamos su skliausteliuose nurodytu konkreto pateikėjo šifru – pirma raidė žymi lytį (M – moteris, V – vyras), šalia jos esantis skaičius – interviu numerį, o po brūkšnio nurodoma kalbintojo gimimo data.

24 Donskis, L., 2006, p. 11–12.

kadangi dažniems (žydų) kultūros sektoriaus paslaugų vartotojams „dar vieną parodą pamatyti ar dar vieną filmą pažiūrėti nieko nepakeis gyvenime“ (M8_2003). Atrodytų, kad edukaciniais tikslais grįsti kultūriniai reiškiniai turėtų būti orientuoti į žinių stokojančiuosius, tačiau įvyksta savotiškas paradoksas – šios žinios lieka užstrigusios žydų istorija bei kultūra besidominčiųjų burbule, į kurį norint patekti reikia dėti sąmoningų pastangų. Ši susiklosčiusi situacija gali būti interpretuojama ne tik kaip atskirties stimulus, bet ir jos simptomas – mažumų kultūra ir jos produktai nėra suvokiami kaip dalis Lietuvos kultūros, dėl to (pa)sąmoningai lieka užribyje.

Ne žydų visuomenės atstovai yra ne tik viena iš tikslinių šios kultūros plėtros auditorijų, bet ir jos kūrėjų grupė. Intensyvus pašaliečių įsitraukimas signalizuoja, kad matomas kultūrinis atgimimas yra „selektyviai sukonstruotas darinys“²⁵, nustelbiantis išlikusių žydų kultūrą²⁶, o tai suponuoja iškreipto ar nevisiškai istorinę realybę atspindinčio vaizdinio tikimybę. Ne žydų kuriamos iniciatyvos dažnai orientuojamos į praeitį – toks susitelkimas į istorinės žydų bendruomenės reprezentaciją nulemia savotišką žmonių mitologizavimą, kuriame „žydai suvokiami kaip praeities ženklai“²⁷. Žydų kultūros plėtrą paliekant bendruomenės nepažinusių ar kompleksiskai neįsigilinusių asmenų rankose kyla pavojus tęsti nusistovėjusių įvaizdžių tiražavimą, taip sukuriant užburtą ratą.

Reflektuodamas nuolatinį ekskliuzyvinį daugumos požiūrį į žydiškąją visuomenės dalį, lenkų sociologas Zygmuntas Baumanas siūlo antisemitizmo sąvoką keisti alosemitizmo terminu, nusakančiu požiūrį į žydus kaip išsiskiriančius iš likusiųjų, apimant tiek perdėtai teigiamas, tiek neigiamas nuostatas²⁸. Įvairios informantų patirtys, kurių kerliniu aspektu tampa tautybės ar religijos nulemta kitoniškumo prezumpcija, patvirtina alosemitizmo vyravimą Lietuvos kontekste. Įsišaknijęs alosemitinis požiūris sąsąmoningai persismelkia į kultūros sektorių, kur etniškumo dėmuo dažnai yra akcentuojamas, o žydai pristatomi atskirai nuo lietuviškųjų kontekstų – tai lemia dar stipresnį susiformavusios mentalinės skirties įsitvirtinimą kultūros vartotojų sąmonėje.

Žydiškos tematikos sklaida ir populiarėjimas plačiojoje visuomenėje veikia ir pačius žydų kilmės žmones, ne tik įkvepia juos imtis savos kultūros viešinimo, bet ir stiprinti žydiškąją identitetą²⁹. Lietuvoje sovietmečiu vyravusi ateistinė ir antisemitinė politika suformavo atminties pertrūkį, pasireiškusį namuose puoselėjamų kultūrinių aspektų atranka ar visišku atsiribojimu nuo jos. Pasikeitus režimui, ši tema grįžo ne tik į privatų gyvenimą, bet ir viešąjį diskursą, skatinusį atsigręžti į savo šaknis:

25 Jokubauskis, G., 2013, p. 118.

26 Gruber, R. E., 2002, p. 27.

27 Jokubauskis, G., 2013, p. 120.

28 Bauman, Z., 1998, p. 144.

29 Pinto, D., 2006, p. 183–184.

Aš asmeniškai pati pažįstu tokių žmonių, kur 90-ais metais aš negalvojau, kad jie turi bent biškį žydiškumo. [...] Kaip [žydų tema – A. G.] tapo ant bangos, jie tapo žydai, ir jie iš tikrųjų žydai, nu pagal dokumentus, palei mamą, palei ir viską. (M6_1975)

Informantų nuomonės apie nežydų įsitraukimą į žydiško turinio kūrimą išsidėsto spektre nuo skepsio iki tiesioginio palaikymo, tačiau dauguma, net išvelgdami problemiško aspektą, į šią situaciją žiūri palankiai. Atlikimas *pro forma* dažnai yra permatomas ir vertinamas prasčiau nei nuoširdus rūpestis. Dalies pateikėjų vertinimas priklauso nuo rezultatų – jei šie yra teigiami, iniciatyvų motyvai praranda svarbą, o net prasčiausias nusiteikimas dažniausiai yra nulemtas klaidingos reprezentacijos, iškreiptų faktų ar autentikos stokos baimės. Svarbu pabrėžti, kad ir teigiamai į nežydų įsitraukimą žiūrintys pateikėjai akcentuoja pačių kultūros atstovų balsų integracijos į iniciatyvinį procesą svarbą – šis aspektas tampa pagrindine įvairius požiūrius šiuo klausimu suvienijančia gija ir optimaliu kylančių problemų sprendimu.

Litvakiškasis posūkis

Vienas iš šiandieninės Lietuvoje susiformavusios žydiškosios erdvės ir kultūros virtualizacijos savitumų – orientacija į litvakų³⁰ ir jų palikuonių pristatymą bei jų pasiekimų išryškinimą. Kadangi tarp šių asmenybių yra įvairiose srityse pasižymėjusių žmonių, jos atlieka savotišką valstybinio kultūrinio kapitalo funkciją. Remiantis Pierre Bourdieu suformuota kapitalų teorija, galima teigti, kad valstybė disponuoja ne tik įobjektintu kultūriniu kapitalu (įvairiais materialiais meno kūriniais)³¹, bet ir socioantropologo, atminties tyrėjo Paulo Connerton išskirta įkūnytos kultūrinės atminties kapitalo forma³²: jau pats faktas, kad transnacionalinės šlovės ir pripažinimo susilaukę žmonės turi sąsajų su Lietuva, prisideda prie valstybės socialinio kapitalo auginimo ir jos įvaizdžio kėlimo tarptautinėje arenoje³³.

30 Nors pati litvako sąvoka akademiniam diskurse kelia nemažai diskusijų, visuomenėje vyrauja geografija grįsta jos samprata, apibūdinanti iš Lietuvos ar buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių kilusius žydus.

31 Gaižutytė-Filipavičienė, V., 2015 p. 48; Huang, X., 2019, p. 48.

32 Gaižutytė-Filipavičienė, V., 2015, p. 48.

33 Pvz.: 2022 m. rezoliucijoje „Dėl padėkos pasaulio litvakams“ atkreipiamas dėmesys į litvakų vaidmenį formuojant Lietuvos įvaizdį pasauliniame kontekste; Seimo narys Simonas Kairys vieno Seimo posėdžio metu litvakus įvardijo kaip „raktą“ į kultūros diplomatijos laimėjimus. *Rezoliucija dėl padėkos pasaulio litvakams*, parengė E. Zingeris, Lietuvos Respublikos Seimas, 2022-05-19, p. 1, [interaktyvus], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/03e5a9c2d76e11ecb1b39d276e924a5d?jfwid=b0bmijl0p>; *I (rudens) sesijos rytinio posėdžio nr. 3 stenograma*, Lietuvos Respublikos Seimas, 2024 m. lapkričio 21 d., p. 15, [interaktyvus] in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ad0935a0a81b11efaae6a4c60176171?jfwid=-h6ypr7itp>

Litvakus interpretuojant per *Lite*³⁴ prizmę, prie žmonių, kilusių iš Lietuvos, prisideda ir kaimyninių šalių kilmės asmenys. Tokia sąsaja atrodo aiški – iš šių teritorijų sudariusių žemių kilusius žydus daugeliu atvejų vienija bendra kalba, religinė-filosofinė pasaulėjauta ar kiti bruožai, indikuojantys, kad jie yra vienos kultūros produktai. Problema kyla, kai, siekiant padidinti šalies kultūrinį kapitalą, sustiprinti jos įvaizdį ir laimėti šių garsių žmonių dalijimosi varžybose, esminis kontekstas yra nutylimas ar paliekamas antrame plane. Toks asmenybių įvietinimas šalyje pasirodo dar problemiškesnis, atsižvelgus faktą, kad dėl įvairių aplinkybių nemažai jų pasirinko tą šalį palikti, o išgyvenusieji Holokaustą – nutraukti ryšius dėl per stiprios tiesiogiai su šia vieta ar jos gyventojais susijusios trauminės patirties.

Informantų požiūris šiuo klausimu nėra vienalytis. Vieniems asmenybių tautybės ar sąryšių su konkrečiomis valstybėmis akcentavimas atrodė kritikuotinas savaime, o žmonių „pritraukimas“ prie Lietuvos – stokojantis loginio pagrindo ar net komiškas, ypač asmenų, kaip antai Bobo Dylano ar Leonardo Coheno atvejais. Kiti litvakus įvardija kaip „kokybės ženklą“ bei įžvelgia įvairiapusišką šių asmenų „sulietuvinimo“ naudą:

Jaunai valstybei reikalingi, reikalingos savo įžymybės ir savo didvyriai, kuriuos žinotų ir pasaulis. [...] Tai sakykit jau, kad Šagalas lietuvis, man [...] nuo to nei šilta, nei šalta, bet, bet valstybei to reikia. (V5_1952)

Dominuojanti pragmatinio požiūrio į litvakų kultūrą kryptis daugiau nukreipta į šalies vidų – ryšių su Lietuva turintys žinomi žmonės daugumos pateikėjų suvokiami kaip vienas iš esminių įrankių, siekiant viešinti žydų kultūrą ir pritraukti naujas auditorijas. Eksponentiškai išaugantį susidomėjimą konkrečia asmenybe, sužinojus, kad ji už šalies ribų yra plačiai žinoma, paaiškina socialinės psichologijos fenomenas „mėgavimasis svetima šlove“ (angl. „Basking in reflected glory“). 1976 m. atliktas psichologinis tyrimas patvirtina, kad žmonės yra linkę pabrėžti ir viešai deklaruoti sąsajas su sėkmingais asmenimis, net jei jie patys tiesiogiai nėra prisidėję prie šios sėkmės – tokiu atveju ir nereikšmingi sąryšiai su kažkieno kito (ne)sėkme veikia beveik taip pat kaip asmeniniai (ne)pasisėkimai³⁵. Remiantis šiuo tyrimu, informacijos sklaidos strategija per žinomas asmenybes išryškėja kaip parankus metodas ne tik sustiprinti valstybės įvaizdį tarptautinėje arenoje, bet ir bandant pritraukti daugiau vietinių domėtis šia kultūra. Kita vertus, nepateikiant platesnių kontekstų ar alternatyvių istorijų, kyla pavojus apsiriboti tik konkrečiomis asmenybėmis, jas „savinantis“ ir „sulietuvinant“, o į likusiąją litvakišką žmonių daugumą toliau žiūrėti kaip į „kitą“.

34 Jidiš terminas žodžiui „Lietuva“, nusakantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iki Liublino unijos erdvę

35 Cialdini, R. B., et al., 1976, p. 374.

Holokausto atminties įtaka kultūrinei erdvei

Vietinė Holokausto patirtis turėjo tiesioginę įtaką šiandien matomam žydų kultūros virtualizacijos laipsniui lokaliame kontekste³⁶: veiksniai, kaip antai kolaboravimas su naciais ir išitraukimas į žudynes ar išgyvenusios žydų bendruomenės mastas ir santykis su šiuo kraštu, lemia, kaip žydų kultūra yra pristatoma šiandien, kas ją kuria ir vartoja. Be to, XX a. pab. – XXI a. pr. įsibėgėjusi šios tragedijos memorializacija, jos atminties industrijos susiformavimas ir integracija į vyraujančią istorijos pasakojimą yra vieni iš pagrindinių paneuropinės žydiškosios erdvės bruožų³⁷.

Lietuvos kontekste ši tragedija iškyla kaip vienas iš ryškiausių šalies atminties politikos bei kultūros bruožų žydų mažumos atžvilgiu – tai demonstruoja įvairios su juo susijusios įatmintinimo formos, valstybinis projektų finansavimas ar kitoks dėmesys. Analizuodama kultūrinę atmintį Živilė Gaižutytė-Filipavičienė teigia, kad, visuomenėje įsivyravus atminties ir memorializacijos bumui, susiklosto paradoksali situacija, nes „praėjusio amžiaus ir memorializacijos atmintyje įtvirtinama selektyviai: vienus įvykius skatina atsiminti, o kitus užmiršti“³⁸. Empirinio tyrimo duomenys aiškiai parodo šią mintį patvirtinančią tendenciją – nors Holokausto pažinimo svarba yra neginčijama, intensyviai plėtojama jo atminties kultūra ir pristatymas Lietuvoje užgožia kitas šiai mažumai aktualias temas ir redukuoja Lietuvos žydų istoriją iki šios tragedijos. Nepaisant fakto, kad šias problemas liečiantys klausimai nebuvo įtraukti į sudarytą klausimyną, pateikėjai į jas atsisąžina, dažniausiai išreikšdami kritiką intensyviai temos plėtotei. Nors informantai pabrėžia, kad temos ignoruoti negalima, jos pristatymas *pro forma* ar smalsumą patenkinanti, tačiau neišsami pažinimo kryptis neįvykdo siekiamų tikslų. Jaunesnės kartos asmenys savo nuomonę buvo linkę deklaruoti atviriau ir kategoriškiau: „Labai norisi tai pasakyti visiems – *let's take a break from the Holocaust*“ (M8_2003), o vyresni tai darė rečiau ir atsargiau. Mintis, kad „prieš pasakojant apie mirtį, reik papasakoti gyvenimą“ (V11_1962), tampa Holokaustą minėjusių informantų požiūrio leitmotyvu ir dažniausiai kalbintųjų spektrą suvienijusia minties gija.

Mažumos istorijai skirtas muziejus – atskira sala?

Viena iš pagrindinių žydų kultūrą skleidžiančių institucijų Lietuvoje yra iš keturių filialų sudarytas Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus, informantų beveik be išimties minėtas pirmu numeriu. Vis dėlto muziejus neiškyla kaip gausiai bendruomenės lankoma institucija – dominuoja lakoniškai nupasakoti kartiniai vizitai. Identifikuoti pagrindiniai nesilankymo motyvai: laiko ar intereso stoka, jau matyta ekspozicija ar apatija tokio pobūdžio institucijoms apskritai. Yra ir labiau ištraukusiųjų, kurie stebi naujų parodų

36 Gruber, R. E., 2002, p. 15–16.

37 Pinto, D., 1996, p. 6.

38 Gaižutytė-Filipavičienė, Ž., 2015, p. 71.

atidarymus ir lankosi gausiau – šie asmenys dažniausiai yra aktyvūs žydų bendruomenės nariai bei kultūros lauke veikiantys asmenys.

Viena iš išryškėjusių žydų muziejaus problemų – jo, kaip uždaros ir tik patiems žydams ar siaurai interesantų grupei skirtos įstaigos, įvaizdis – su žydų istorija ir kultūra nesusipažinusiesiems šis muziejus gali atrodyti svetimas ar sukeliantis emocinę perkrovą. Be to, esant specialiai šiai temai skirtai institucijai, žydiškos muzealijos dažnai lieka uždarytos tarp jos sienų ir retai patenka ten, kur galėtų sulaukti platesnio dėmesio. Visgi pastarųjų metų Lietuvos muziejų tendencijos: gausėjančios žydiškos tematikos parodos, jos integracija į bendrą vietos istorijos pristatymą regioniniuose muziejuose (pvz., Kėdainių krašto muziejus) ar platesnę litvakų temos įtrauktį į kursimas parodas suponuojanti Lietuvos nacionalinio muziejaus strategija 2023–2028 m., kurioje skirtas dėmesys įvairovei ir nepažintoms istorijoms³⁹, rodo, kad šios temos nebėra izoliuotos tarp specifinių grupių lankomų žydų muziejų sienų. Tokią temos integraciją į bendras erdves galima vertinti ne tik kaip specifinių minėjimų nulemtą formalų gestą ar bandymą pasipelninti, bet ir kaip aktyvias pastangas populiarinti šią kultūrą ir mažinti atskirtį.

Litvakų meno paveldas – prieinamiausias kultūros reprezentantas?

Kalbant apie žydų kultūros palikimo įtraukimą į šios tematikos neapribotas erdves, išsiskiria vizualinio meno atvejis – gausiai reprezentuojama litvakų dailė ar fotografija išryškėja kaip vietinė žydų kultūros atgimimo specifika bei tampa vienu iš pagrindinių šios kultūros skleidėjų plačiai Lietuvos visuomenei. Didėjantis parodų skaičius ne tik ženklina gausų lankomumą, bet ir demonstruoja, kad vaizduojamasis menas tampa esminiu litvakiškos kultūros transliuotoju masėms ar net pirmąja pažintimi su ja.

Vis dėlto parodų, kaip kultūros laidininko, produktyvumas yra kvestionuotinas. G. Jankevičiūtės teigimu, „plačioji visuomenė labiau domisi ne „savų“ žydų dailininkų tiesioginiu indėliu į Lietuvos XX a. kultūrą, bet pasauliniu mastu pagarsėjusiais žydų menininkais“⁴⁰. Ši mintis susisieja su pristatytais kultūrinio kapitalo kėlimo ir „mėgavimosi svetima šlove“ aspektais, o tai verčia svarstyti, kiek lankytojai yra linkę giliau pasidomėti šių menininkų sąsajomis su Lietuva. Be to, akademinuose ar ekspozicijoms skirtuose tekstuose akcentuojama menininkų etninė kilmė išryškina situacijos dualumą – nors litvakų menininkų palikimas suvokiamas kaip integralioji Lietuvos meno istorijos dalis, kontekstinis jų tautinės priklausomybės pabrėžimas ne tik išryškina autochtonų sąmonėje egzistuojantį žmonių skirstymą į „savus“ ir „svetimus“, bet taip pat skatina tolesnę

39 *Strategija 2023-2028 m.*, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022, p. 8–9, [interaktyvus] in: <https://lnm.lt/wp-content/uploads/2022/12/LNM-strategija-1.pdf>, [2025-05-28].

40 Jankevičiūtė, G., 2010, p. 72.

jo sklaidą ir pasąmoningą išsisknijimą, kuris pasireiškia ir dažnai etniniu kitoniškumu grįstų parodų koncepcijose⁴¹.

Tarp informantų vyrauja teigiamas tiek specifinėse žydiškose, tiek bendrose kultūrinėse erdvėse atsiduriančių litvakiško meno parodų vertinimas. Visgi išryškėja gana prieštaringa situacija: „Aš nelabai atsimenu jų [t. y. parodų – A. G.]. Aš tikrai buvau, aš aplankiau, pažiūrėjau, bet, bet kažkaip ne, ne iki galo prisimenu.“ (M2_1998) Išryškėjantis kiekybinis pokytis žmonėms daro įspūdį, tačiau dažnai svetimas santykis su vizualiojo meno formomis, jų prisiminimų trumpalaikiškumas ar kontekstų neišmanymas skatina indiferentiškumą litvakų menui kaip konkrečiam kultūros laidininkui.

Literatūra iškyla kaip klasikinis pažinimo būdas, vienas iš pagrindinių universalių žinojimo formuotojų – Lietuvos žydai ir jų kūryba (Moišė Kulbakas, Icchokas Meras) yra įtraukti į 2022 m. atnaujintą lietuvių kalbos ir literatūros bendrojo ugdymo programą. Žydiškąsias patirtis skleidžianti grožinė literatūra ir poezija veikia ne tik kaip istorijos ar kultūros reprezentantas, bet ir vidinio pasaulio ir išgyvenimų laidininkas, skatinantis empatiją ir požiūrio kaitą. Gausiai leidžiama ir negrožinė literatūra – pristatomos temos varijuoja nuo Holokausto iki maisto kultūros, o knygų pobūdis – nuo akademinų darbų iki mokslo populiarinimo ar publicistikos žanrų. Literatūros ribose iškyla ir papildomas dėmuo – knygų pristatymai ir kiti į jas orientuoti renginiai kaip svarbus kultūrinis-bendruomeninis reiškinys, dar vienas papildomas būdas skleisti idėjas ir patraukti platesnę publiką.

Raštija ir su ja susijusios iniciatyvos informantams dar viena netoli informacinio paribio esanti, kitų kultūrinių formų ir temų užgožta sritis, išreiškiamas jos platesnės sklaidos poreikis bei domėjimasis ja. Nors dauguma pateikėjų teigiamai atsiliepia apie šią temą skleidžiančių kūrinių leidybą, dalies atsakymuose išryškėja nedidelių skaitymo rodiklių nulemtas skepsis.

Vizualinis menas ar literatūra iškyla kaip lengvai pasiekiamos, tačiau ne visiems artimos kultūros sklaidos formos, o muzika tampa patrauklesniu kanalu – daugeliui ji lengviausias kelias į emocinį ar net iš dalies fizinį susitikimą su kultūra⁴², tačiau dėl šių savybių taip pat atsiduria pavojuje būti „pasisavinta“ autochtonų⁴³. Pateikėjų ji dažnai įvardijama kaip kultūros produktas, kurio reprezentacijos viešojoje erdvėje trūksta, ypač atsižvelgiant į šaliai būdingą istorinę jos tradiciją bei universalią kalbą – muzika suvokiama kaip įrankis geriau pajauti kultūrą, galintis paveikti požiūrį.

Klezmerių – žydų tradicinės neliturginės muzikos – žanras iškyla kaip vienas populiariausių šiandienų šios kultūros produktų. Šios muzikos bumą Lenkijoje ir Vokietijoje tyrusi M. Waligórska pasitelkia „kultūrinio osmoso“ metaforą, glaustai nusakančią

41 Ibid, p. 71.

42 Gruber, R. E., 2002, p. 185.

43 Waligórska, M, 2013, p. 60.

muzikinėje plotmėje istoriškai susiklosčiusią tarpkultūrinių mainų specifiką⁴⁴. Dabartiniame postholokaustinės Europos kontekste klezmerių muzika iškyla kaip paradigmiskai nuo tradicinio originalo besiskiriantis produktas, tapęs vos ne kanoniniu virtualizuoto žydiškumo reprezentantu – R. E. Gruber teigia, kad būtent muzika tapo vienu iš plačiausiai į neżydų rankas perimtų kultūrinių elementų⁴⁵. Holokausto žaizdas išsigydyti bandančioje visuomenėje klezmerių muzika atlieka atminties palydovės ir skatintojos funkciją, atperkančią kolektyvinį Holokausto kaltės jausmą⁴⁶, tačiau jai susilaukiant platesnio visuotinio populiarumo ir generuojant vis daugiau pelno, toks vaidmuo pamažu pradeda blėsti⁴⁷.

Paradoksalu, tačiau atlikto tyrimo duomenys rodo, kad būtent šis žanras, šiandieninės žydų kultūros tyrėjų įvardijamas kaip ryškus virtualizacijos pavyzdys ir kritikuojamas dėl neautentiškos reprezentacijos, buvo vienas iš palankiausiai pateikėjų vertinamų kultūros laidininkų. Informantai džiugiai sutinka aktyvų neżydų įsitraukimą, o papildomų motyvų integraciją į skambesį daugiau suvokiama kaip girtinas novatoriško kūrybiškumo ženklas nei peiktinas tradicijų laužymas. Vis dėlto pateikėjai plačiau komentuoja klasikinę muziką, jos koncertus ir atlikėjus litvakus (kaip Jaša Heifetz), o tai leidžia daryti prielaidą, kad *klezmer* žanras daugiau figūruoja neżydiškos visuomenės rate.

Greta muzikos, kaip komercializacijai pasiduodantis plataus kasdienio vartojimo juslinis kultūrinis produktas, iškyla žydiška kulinarija, kuriai daugeliu atvejų būdingi analogiški bruožai ir problemos. Tyrimo kontekste maistas išsiskiria kaip gausiausiai pateikėjų aptarta sritis – priešingai nei dauguma kitų visuomenei pristatomų žydų kultūros produktų, jis yra kasdienybės dalis, dėl to užima svarbią vietą žmonių gyvenime. Dauguma kalbintųjų pabrėžia per tradicinį maistą užsimezgusią pažintį ar sustiprėjusį santykį su kultūra, net jei šiandieninis mitybos tradicijų ir taisyklių laikymasis varijuoja ir pasižymi selektyvia prigimtimi.

Vilniuje veikia kelios žydiško-košerinio maisto stiliaus kavinės, kurių įkūrimo procesuose dalyvavo žydų kilmės asmenys – jų meniu yra autentiškiausias būdas per skonį patirti žydų kultūrą. Pateikėjai jas vertina itin teigiamai ne tik dėl asmeninių sentimentų tradiciniams skoniams, bet ir dėl galimybės su jais supažindinti artimuosius ir plačiąją visuomenę. Žydiški ar šios tradicijos įkvėpti patiekalai taip pat įtraukiami į bendrų ar tradicinių lietuviškų skonių įkvėptų maitinimo įstaigų pasiūlą, tačiau daugeliu atvejų jose esantis litvakų virtuvės pristatymas pasižymi abstrahuota informacija, sudarančia palankias sąlygas iškreiptos realybės kūrimui.

44 Ibid., p. 4.

45 Gruber, R. E., 2002, p. 185.

46 Ibid, p. 186.

47 Ibid, p. 198.

Išvados

1. Žydų kultūros „atgimimas“ XX a. pab. – XXI a., daugiausiai inicijuojamas autochtonų, skirtingu lygmeniu yra būdingas visam Europos regionui, ypač vietoms, kuriose Holokaustas esmingai pakeitė demografinę situaciją. Šiame kontekste Lietuva iškyla kaip simptomiškas, tačiau neekstremalus reiškinio, tyrėjų įvardijamo „žydiškąja erdve“, „virtualiu žydiškumu“ ir pan., pavyzdys.
2. Atlikta žydų kultūros pažinimo centrų analizė parodė, kad sostinėje gyvenantys žydai turi didžiausią galimybę susidurti su žydų kultūra bei į ją įsitraukti. Likusiose šalies miestuose šiai temai skirtų įstaigų yra kur kas mažiau – tai neigiamai atliepia regionuose gyvenančiųjų santykiui su šia kultūra. Nors žydų kultūros iniciatyvomis siekiama pritraukti kuo platesnę auditoriją, ji dažniausiai atliepia kelioms specifinėms, su žydiškumu, Izraeliu susijusioms ar šiomis temomis besidominčioms grupėms. Tai rodo, kad žydų kultūros sklaidos centrų veikla, nors ir neginčijamai prasminga, labiau remiasi konkrečių individų ar jų grupelių aktyvumu bei vizijomis, todėl nėra pajėgi užpildyti susidariusios spragos tiek bendram šalies kultūros lauke, tiek žmonių sąmonėje – siekiant prasmingų ir matomų rezultatų, reikalingos ilgalaikės ugdymo programų ir kultūros srities reformos.
3. Nežydiškos visuomenės dalies įsitraukimas į žydų kultūros vystymą ir vartojimą temą svarsčiusių tyrėjų kontekste dažnai yra vertinamas prieštaringai, susitelkiant į iškreiptą šios etninės mažumos vaizdavimo bei jos kultūros produktų komercializacijos ar apropiacijos problemas ir pavyzdžius. Vis dėlto atliktas tyrimas rodo, kad, nors ir pasitaiko atvejų, kai asmenims užkliūva įsiveliančios klaidos, autentikos ar žinių trūkumas bei nuoširdumo stokojantis atlikimas *pro forma*, dauguma pačių etninės grupės atstovų šiuo klausimu nejaučia neigiamų sentimentų – priešingai, galima įžvelgti tendenciją, kad toks įsitraukimas teigiamai įvertinamas ne tik dėl mažtančios bendruomenės atminties ir tradicijų išsaugojimo bei visuomenės švietimo, bet ir suteikiamos galimybės su ja susipažinti patiems žydų kilmės žmonėms.
4. Didžiausia vietos žydų bendruomenę slegianti problema – mentalinė skirtis, neleidžianti Lietuvos žydų suvokti kaip visaverčių ir tapatių šalies piliečių tiek šiandieniniame, tiek istoriniame kontekstuose. Išryškėja kultūros vaidmens dvilypumas – nors ji iškyla kaip vienas iš pagrindinių įrankių šiai atskirčiai mažinti, tam tikros jos formos, susitelkiančios į bendruomenės kitoniškumą ir ją pristatančios atskirai nuo likusių gyventojų, veikia priešingai ir šią atskirtį įtvirtina dar labiau.
5. Išnagrinėjus viešojo Lietuvos žydų pristatymo kontekstus, išryškėja didelis dėmesys konkreitiems litvakams. Nors šios sąvokos turinys apima komplikotas istorines-religines-idėjines prasmes, vyrauja supaprastintas jos aiškinimas, daugeliu atvejų sinonimiškas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos kilusiems žydams. Šių, daugeliu atvejų už Lietuvos ribų garsesnių asmenybių iškėlimu sie-

kiami pritraukti platesnes auditorijas, padidinti šalies kultūrinį kapitalą bei kelti nacionalinį orumą tiek individualiu gyventojų lygmeniu, tiek užsienio politikoje ir kultūros diplomatijoje. Tai nulemia pateikėjų prieštaringai vertinamą istorinių kontekstų redukovimą ir perdėtą asmenų santykio su šiandienine Lietuva akcentavimą.

6. Holokaustas iškyla kaip viena iš ryškiausių Lietuvos atminties politikos krypčių, užgožianti kitus žydų istorijos aspektus. Nors Holokausto atmintis vienareikšmiškai išlieka svarbi, dabartinė jos padėtis neduoda teigiamų rezultatų keliant visuotinę empatiją ir kovojant su antisemitinėmis tendencijomis, ir dėl šių priežasčių yra vertinama labiau neigiamai.
7. Išryškėjo esminiai žydų kultūros pažinimo kanalai: muziejai, meno parodos, literatūra, muzika ir maistas. Į bendrąsias erdves gausiausiai integruojama yra litvakų dailė, tačiau dėl komplikuoatų kontekstų ir neuniversalių lankymosi priežasčių ji neiškyla kaip produktyviausias kultūros pažinimo metodas, kaip ir literatūra, kurios padėtį apsunkina bendri šalies gyventojų neskaitymo rodikliai. Tuo tarpu muzika ir maistas – juslinės patirtys, nereikalaujančios papildomo konteksto išmanymo, – dėl lengvai perprantamo ir suprantamo turinio veikia kaip veiksmingiausi kultūros transliuotojai, ypač paveikūs emociniu lygmeniu, ir dėl šių priežasčių sulaukia didžiausio pripažinimo. Konkretus muzikos, kaip vieno iš labiausiai virtualizuotų kultūros produktų, pavyzdys, atspindi ir platesniuose kontekstuose išryškėjančią kontradikciją tarp šiandieninės žydų kultūros tyrėjų bei jai atstovaujančių asmenų vertinimų: akademiniam lauke vyrauja kritiški svarstymai apie šiandieninę žydų kultūrą, kaip virtualizuotą, prarandančią autentiškumą ir autochtonų apropijuojamą bei komercializuojamą, tuo tarpu patys šios etninės mažumos atstovai yra linkę žvelgti pozityviau ir teigiamai įvertinti pastangas aktualizuoti jų kultūrą, istoriją ir tradicijas.

Bibliografija

- Bauman, Z., 1998 – Bauman, Z., „Allosemitism: Premodern, Modern, Postmodern“, in: *Modernity, Culture and „the Jew“* (ed. Chayette, B., Marcus, L.), Stanford: Stanford University Press, 1998.
- Cialdini, R. B., et al., 1976 – Cialdini, R. B., et al., „Basking in Reflected Glory: Three (Football) Field Studies“, in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 34(3), 1976, [interaktyvus], in: https://www.researchgate.net/publication/232542248_Basking_in_Reflected_Glory_Three_Football_Field_Studies [2025-05-06].
- Donskis, L., 2006 – Donskis, L., „Another word for uncertainty: anti-semitism in modern Lithuania“, in *NORDEUROPAforum – Zeitschrift für Kulturstudien*, vol. 16, 2006, [interaktyvus], in: <https://edoc.hu-berlin.de/server/api/core/bitstreams/6d994db5-8562-46fd-918b-679cd-5d3357e/content> [2025-05-24].
- Gaižutytė-Filipavičienė, V., 2015 – Gaižutytė-Filipavičienė, V., „Kultūrinė atmintis, kultūrinis kapitalas ir vizualumas“, in: *Logos*, nr. 83, 2015, [interaktyvus], in: <https://etalpykla.lituanis->

- tika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2015~1598968985495/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content [2025-05-04].
- Gantner, A. B., Oppenheim, J. K., 2014 – Gantner, A. B., Oppenheim, J. K., „Jewish Space Reloaded. An introduction“, in: *Anthropological Journal of European Cultures*, Vol. 23, No. 2, 2014, [interaktyvus], in: https://www.researchgate.net/publication/266265803_Jewish_Space_Reloaded_An_Introduction [2025-04-16].
- Gruber, R. E., 2002 – Gruber, R. E., *Virtually jewish. Reinventing Jewish Culture in Europe*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2002.
- Huang, X., 2019 – Huang, X., „Understanding Bourdieu - Cultural Capital and Habitus“, in: *Review of European Studies*, vol. 11, nr. 3, 2019, [interaktyvus], in: https://www.researchgate.net/publication/335024564_Understanding_Bourdieu_-_Cultural_Capital_and_Habitus [2025-05-04].
- Jankevičiūtė, G., 2010 – Jankevičiūtė, G., „Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje“, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Jokubauskis, G., 2013 – Jokubauskis, G., „Lietuvos žydų (litvakų) kultūros atgimimas nūdienos Lietuvoje: konstravimas ar dekonstravimas“, in *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis* (sud. Andrijauskas, A.), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų centras, 2013, [interaktyvus], in: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1468957594508/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [2025-04-24].
- Lietuvos Respublikos Seimas, I (rudens) sesijos rytinio posėdžio nr. 3 stenograma*, Lietuvos Respublikos Seimas, 2024-11-21, [interaktyvus], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ad0935a0a81b11efaa6a4c601761171?jfwid=-h6ypr7itp> [2025-04-22].
- Pinto, D., 1996 – Pinto, D., „A New Jewish identity for post-1989 Europe“, in *Institute for Jewish policy research. Policy paper*, No. 1, 1996 [interaktyvus], in: <https://www.jpr.org.uk/reports/new-jewish-identity-post-1989-europe> [2025-04-16].
- Pinto, D., 2006 – Pinto, D., „The Jewish Space in Europe“, in *Turning the Kaleidoscope: Perspectives on European Jewry* (ed. Lustig, S. H., Leveson, I.) Berghahn Books, 2006.
- Rezoliucija dėl padėkos pasaulio litvakams*, parengė E. Zingeris, Lietuvos Respublikos Seimas, 2022-05-19, [interaktyvus], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/03e5a9c-2d76e11ecb1b39d276e924a5d?jfwid=b0bmijl0p> [2025-05-05].
- Strategija 2023–2028 m.*, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022, [interaktyvus] in: <https://lnm.lt/wp-content/uploads/2022/12/LNM-strategija-1.pdf>, [2025-05-28].
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J., 2009 – Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J., „Žydiškas Vilnius: kaip jį suprantame? Paveldosauginiai diskursai“, in *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas* (sud. Potašenko, G., Bumblauskas, A., Liekis, Š.), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J., 2005 – Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J., „Išmoktas atminimas: Lietuvos visuomenės požiūris į žydų kultūrą“, in: *Kultūros barai*, 2005, Nr. 2, [interaktyvus], in: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367152288008/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [2025-07-08].
- Tautinės mažumos Lietuvoje*, Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, [interaktyvus], in: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautiniu-mazumu-kulturos-centrai-ir-tautines-bendrijos/statistika/> [2025-02-20].
- Waligórska, M., 2013 – Waligórska, M., *Klezmer's Afterlife: An Ethnography of the Jewish Music Revival in Poland and Germany*, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Zubrzycki, G., 2022 – Zubrzycki, G., *Resurrecting the Jew: Nationalism, Philosemitism, and Poland's Jewish Revival*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2022.